

β') ΕΝ ΤΗ ΔΥΣΕΙ

§ 4. 'Αβεμπάκης καὶ 'Αβουβεκίρης.

1. Ἡ ἀραβικὴ φιλοσοφία προῆλθεν ὑστερον εἰς ἀκμὴν ἐν Ἰσπανίᾳ, ἥτις ἐγένετο ὁ τόπος τῆς συναντήσεως παντοῖων φυλῶν. Ἐνταῦθα ἔζων μετὰ τῶν Ἀράβων χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι ἀπολαύοντες μεγάλης ἐλευθερίας, ἥτις συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταστῇ ἡ χώρα ἐκείνη κέντρον διανοητικῆς ἐνεργείας μέχρι τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ἐπὶ τῶν Ὁμεϊαδῶν κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνι λέγεται ὅτι ἀνεφάνησαν ἐπιφανεῖς φιλόσοφοι. Ἄλλ' αἱ θεωρίαι αὐτῶν δὲν εἶναι γνωσταὶ οὐδὲ μνημονεύονται ὑπὸ τῶν μετέπειτα Ἀράβων φιλοσόφων. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ ἀνδεκάτου αἰῶνος, ὅτε οἱ Μοραβῖται κατέσχον τὴν Ἰσπανίαν, ἀναφένεται φιλόσοφος ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν σχολαστικῶν συχνάκις μνημονευόμενος, ἥτοι ὁ Ἀβεμπάκης.

2. Ὁ Ἀβεμπάκης (Ibn Badja) ἐγεννήθη ἐν Σαραγόσῃ περὶ τὸ τέλος τοῦ 11^{ου} αἰῶνος καὶ κατέστη περιόνυμος ἰατρὸς καὶ μαθηματικός, ποιητὴς καὶ φιλόσοφος. Ὅστερον ἔζη ἐν Γρανάδῃ καὶ ἔπειτα ἐν Ἀφρικῇ διῆγεν ἐν τῇ Αὐλῇ τῶν Μοραβῖτῶν καὶ ἀπέθανε τῷ 1138 δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τῶν ἀνταγωνιστῶν αὐτοῦ. Κατέλιπε δὲ μικρὰς (κατὰ τὸ πλεῖστον μὴ περισωθείσας) συγγραφάς, ἥτοι λογικὰς διατριβάς, περὶ ψυχῆς, περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἐρημίτου (*Tadbîr al-mutawalli-hid*), περὶ τῆς συναρείας τοῦ νοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, πρὸς δὲ τούτοις ὑπομνήματα εἰς τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ τοῦ ἐρημίτου περιέγραψε¹ τὰς βαθμῖδας, δι' ὧν ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἀνυψωῦται ἀπὸ τῆς ὅρμεμφύτου καὶ χαμαιζήλου ἐνεργείας μέχρι τοῦ ἐπικτήτου νοῦ (*intellectus acquisitus*) τοῦ ἀπορρέοντος ἐκ τοῦ ποιητικοῦ ἢ θείου νοῦ. Ἐν τῇ ὑπερτάτῃ βαθμῖδι τῆς γνώσεως (τῇ αὐτοσυνειδησίᾳ) ἡ νόησις ταυτίζεται πρὸς τὸ ἐαυτῆς ὑποκείμενον.

3. Ὁ Ἀβουβεκίρης (Abû Bekr Ibn Thofail) γεννηθεὶς τῷ 1100 ἐν Ἀνδαλουσίᾳ ἀνεδείχθη περιόνυμος ἰατρὸς καὶ μαθηματικός, ποιητὴς καὶ φιλόσοφος· ἔτελεύτησε δὲ ἐν Μαρόκῳ τῷ 1185. Τὸ σπουδαιότατον αὐτοῦ ἔργον, ὅπερ εἰς ἡμᾶς περιεσώθη, ἐπιγράφεται «Hajj Ibn

¹ Τὰς περὶ τούτου εἰδήσεις παρέχει Ἰουδαῖος φιλόσοφος τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ὁ Μωϋσῆς ὁ ἐκ Ναρβόννης. Ἐπιθ. Munk, *Mélanges de philosophie* κλπ. σ. 349 ἔξ.

Jaqzān», τὸ δὲ ὅ ζῶν, ὁ νῦν τοῦ ἀγρυπνοῦντος¹. Τὸ ἔργον τούτο εἶναι φιλοσοφικὴ μαθηστικία, ἐν ᾧ ἐκτίθεται τὸ πᾶν ἀνθρώπου (ἢ Ιbn Jokdhan) ἐκ παιδὸς ἐν ἐφήμερῳ διαγεγόντων προῆκτεν ὅλος ἐξ ἑαυτοῦ εἰς γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ θεοῦ καὶ ἀνιψιότητη εἰς τὴν μετὰ τοῦ θείου νοῦ κοινωνίαν. Περιγράφεται τῷ πότος, καθ' ὃν ὁ ἐφημίτης ἥλθεν πρῶτον μὲν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν νοητῶν εἰδῶν τῶν αισθάτων εἴτα δὲ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τέλος δὲ διαφόρους μεθόδους μετελθὼν περιῆλθεν εἰς κατάστασιν ἐκπιάστηκε καὶ τοιοῦτον τῷ πραγμάτῳ καὶ ἀποβαίνει τὸ σύμπαν ἐν ᾧ, ὁ θεός. Ηἱ μετὰ τοῦ θεοῦ γνωσίες ποιεῖ τὴν ἀπὸ τῶν πόνων ἀπολλαγὴν καὶ πορίζει τὴν μακαριότητα. Ρητέον δὲ ὅτι ἡ κατὰ φύσιν ἀγαθὴ καὶ ἀνάπτυξις (ἥν ὁ φιλόσοφος ἔξαιρει ὡς τις πρόδρομος τοῦ Rousseau) καταδίγει εἰς τὰ αὐτὰ ἀγαθά, εἰς ἄλλα καὶ ἡ θρησκεία, πλὴν ὅτι ἡ θρησκεία ἐμφανίζεται ἐν εἰκονικοῖς περικαλύμμασιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἐν τῇ ἀνιστάτῃ αὐτῆς βαθμῖδι παρέχεται ὅλος καθαρόν. Άλιτα τῆς παρὰ τῶν θρησκειῶν χρήσεως τῶν εἰκόνων καὶ μεταφράσεων εἶναι ἡ τοῦ λαοῦ ἀδηματία νὰ λάβῃ τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτήν².

§ 5. Ἀβερρόης.

1. *Blos καὶ συγγραφὴ*. Ὁ Ἀβερρόης (Averroës, Ιbn Roschid) ἐγεννήθη τῷ 1126 ἐν Κορδούνῃ, ἔνθα ὁ πάπτος καὶ ὁ πατὴρ ἔσχον ἀνώτατα δικαστικὰ ἀξιώματα. Ἐσπούδασε δὲ πρῶτον μὲν θεολογίαν καὶ νομικὴν εἴτα δὲ ἱατρικὴν καὶ μαθηματικὴν καὶ θεολογίαν. Τοῦ πατρὸς ἀποθανόντος ἔλαβε πάντα ἔκείνου τὰ ἀξιώματα, καὶ δρῶν ἐν τῇ πολιτικῇ συνέγραψε μέγα μέρος τῶν κλέος αὐτῷ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις προσπορισάντων ἔργων. Ἐκτήσατο δὲ τὴν εὔνοιαν καὶ φιλίαν τοῦ χαλίφου Abū Jaqūb Jūsuf, οὗ καὶ ἱατρὸς ἔστερον (τῷ 1182)

¹ Τὸ ἔργον πρωτίμως (τῷ 1671) μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἕστερον εἰς πολλὰς νεωτέρας γλώσσας ὑπὸ τοῦ Simon Ockley μετεγλωττίσθη εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ δὲ τοῦ Γεωργ. Pritius (1726) καὶ τοῦ Isichhorn (1783) εἰς τὴν γερμανικήν.

² Ἐπιθ. L. Gauthier, ibn Tofail, 1909.

ἔγένετο. Ὡσαύτως ἀπέλαυε τὸ κατ' ἀρχὰς τῆς εὐνοίας τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου ἔκεινου Jacub Al-Mansûr ἀλλὰ κατόπιν κατηγορηθεὶς ὅτι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἔθεράπευεν ἐπὶ βλάβῃ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας ἀπώλεσε τὰ ἀξιώματα καὶ ἔξωρίσθη, τὰ δὲ συγγράμματα αὐτοῦ παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ διαδόχου τοῦ Μανσούρου ἀνεκλήθη πάλιν εἰς τὴν Αὐλὴν καὶ ἀνεκτήσατο τὰ ἔαυτοῦ ἀξιώματα. Οὗτῳ λαβὼν ἐναλλάξ πεῖραν τῆς εὐδοξίας καὶ τῆς ἀδοξίας ἐτελεύτησεν ἐν Μαρόκῳ τῷ 1198 ἐν ἡλικίᾳ 73 ἔτῶν.

(Ο) Ἀβερρόης κατέστη περιώνυμος ἔνεκα τῶν εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνημάτων, δι' ἂν καὶ «ὑπομνηματιστὴς» ἐπωνυμάσθη. Πολλὰ τῶν ἔργων ἔκεινου ἐπεξειργάσθη τριττῶς, ἥτοι α) διὰ συντόμων παραφράσεων ἐν συστηματικῇ τάξει παρεχουσῶν τὰς θεωρίας τοῦ Σταγιρίτου β) διὰ συντόμων ἔξηγήσεων καὶ γ) διὰ (βραδύτερον συνταχθέντων) διεξοδικῶν ὑπομνημάτων¹. Πλὴν τῶν ὑπομνημάτων συνέτιξε καὶ πολλὰς ἄλλας φιλοσοφικὰς πραγματείας, ὃν σπουδαιόταται εἶναι αἱ ἔξης : 1) *Tahâfut at tahâfut* (*Destructio destructionis*), ἥτοι κατάλυσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλγαζέλη συγγραφείσης καταλύσεως τῶν φιλοσόφων· 2) ἔρευναι εἰς πολλὰ χωρία τῶν λογικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων, ὅπερ ἔργον μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἐπιγράφεται *Quaesita in libros logicae Aristotelis*· 3) φυσικὰὶ πραγματεῖαι (περὶ προβλημάτων τῆς φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους)· 4) δύο πραγματεῖαι περὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ καθαροῦ (ἀνέλου) νοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει ἐπιγράφονται *Epistola de connexione intellectus abstracti cum homine*· 5) περὶ εὐδαιμονίας τῆς ψυχῆς (*De animae beatitudine*)· 6) περὶ τοῦ δυνάμει ἢ ἐνύλου νοῦ, ἀνασκευὴ τῆς ὑπὸ τοῦ Ιβν Σίνᾶ γενομένης διαιρέσεως τῶν δυντῶν (σφζομένη ἐβραΐστι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων)· 7) περὶ τῆς συμφωνίας θρησκείας καὶ φιλοσοφίας (σφζεται ὁσαύτως ἐβραΐστι)· 8) περὶ τῆς ἀληθινῆς ἐννοίας τῶν θρησκευτικῶν

¹ Τὴν τριτήν ἐπεξεργασίαν εὑρίσκομεν ἐπὶ τῶν Ἀναλυτικῶν ὑστέρων, ἐπὶ τῶν Φυσικῶν, τῶν βιβλίων περὶ οὐρανοῦ καὶ περὶ ψυχῆς καὶ ἐπὶ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά. Ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔργων διεσώθησαν αἱ σύντομοι παραφράσεις καὶ τὰ ὑπομνημάτα. Σημειώσεως δ' ἄξιον εἶναι ὅτι τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα ἔγινωσκεν ὁ Ἀβερρόης ἐμμέσως, διότι οὗτε τὴν ἐλληνικὴν οὔτε τὴν συριακὴν γλῶσσαν κατεῖχεν. "Οπου αἱ ἀραβικαὶ μεταφράσεις ἦσαν αὐτῷ ἀσαφεῖς ἢ σφαλεραῖ, ἐκεῖ ἐπειρᾶτο νὰ συναγάγῃ τὸν ὁρθὸν νοῦν ἐκ τῆς συναφείας τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.

δογμάτων, ήτοι μπόδειξις τῶν δογμάτουν.¹⁾ De substantia orbis 1.

2. **Φιλοσοφική ἀρχή.** Ὁ Ἀβερρόης ἐνεργοῦει τοῦ μεγίστου θαυμασμοῦ καὶ μέχρι ἀποθεώσεως χρονίστης τίμης πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ. Ἀνεκήρυκτε τὰς τούτου ἀπομνήσεις ὡς τὰς φωτεινοτάτας καὶ βεβαιοτάτας πασῶν τῶν γενομένων τοῖς "Ἄριψι γνωστῶν. Ὁ Σταγιρίτης προῆλθε κατ' εἰπὲν τόσον ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ οὐδείς ποτε ἀνθρωπος κατάρριψε νὰ χωρίσῃ καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς ἔγγρημασι νὰ θεωρῆται ὁ μόνος ἀδηγός^{2).} Η διδασκαλία ἑκείνου εἶναι η ὑψηλήτερη ἀλήθεια η δὲ νόησις αὐτοῦ τὸ ἀκρότατον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ὅριον· ἐδόθη τῇ ἀνθρωπότητι ὥστε τῆς θείας προνοίας, ὅπως δειχθῆ ἢ δινεῖται τῷ ἀνθρώπῳ μεγίστη τελειότης. Ὁ Ἀριστοτέλης ἂρα εἶναι, λέγει, ὁ ἰδούτης καὶ τελειωτής τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως^{3).}

Πρὸς τὴν θρησκείαν καθόλου καὶ ίδιᾳ τὴν ματαρεθειναίν διάκειται ὁ Ἀβερρόης εὐλαβέστατα. Γνωματεύει οὐτι η θρησκεία προτιγεῖται τῆς φιλοσοφίας καὶ εἶναι ὅρος αὐτῆς, διότι ὁ μὲν ἀφοσιωθεὶς πρότερον εἰς τὸν νόμον καὶ τὴν θρησκείαν δὲν ἔξιγενται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐνέχει μὲν ἑκείνη τὴν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν ἀλλὰ κρύπτει αὐτὴν ὑπὸ μεταφορικὲς παραστάσεις, δι' ὃν ἡ λόγιος τῇ ἀλ-

¹⁾ Ιατρικὸν σύγγραμμα «II Θεραπευτική» τοῦ Ἀβερρόου· ἐπιγραφόμενον ἔξεδόθη Λατινιστὶ τῷ 1532 ἐν Βενετίᾳ. Τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου ἔξεδόθησαν λατινιστὶ τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τῷ 1472 καὶ μετέποντα πολλάκις ἐκτυπώμενα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μετά τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἀριστοῦ ἔκδοσις θεωρεῖται ἡ τῆς Βενετίας τοῦ ἔτους 1553.

²⁾ Averroes, De substantia orbis (Ἐκδ. Βενετίας, 1550 σ. 3) · Opinio eius est opinio, qua nulla verior pervenit ad nos de hominibus prioribus eo, neque minoris dubitationis et majoris certitudinis. Hest igitur opinio sua in humana natura, quae est ultima inter ea, quae comprehendit homo suo intellectu, in eo, quod est homo, et sicut Alexander dicit, est elle, super quo nimirum in scientiis».

³⁾ De anima 3, 2. (Arist. opp. omn., Ἐκδ. Βενετίας 1560, τόμ. 7, φ. 109) «Credo quod iste homo (Aristoteles) fuerit regula in natura et exemplar, quod natura invenit ad demonstrandum ultimam perfectionem humanam». Destr. destr. i diss. 3 «Aristotelis doctrina est summa veritas, quoniam eius intellectus fuit finis humani intellectus. Quare bene dicitur, quod fuit creatus et datus nobis divina providentia, ut sciremus, quidquid potest sciri».

ληγορικῇ μεθόδῳ χρώμενος φθάνει εἰς τὴν καθαρὰν γνῶσιν¹. Ἡ θρησκεία εἶναι πρωτοισμένη κυρίως χάριν τοῦ λαοῦ, οὗ θεραπεύει τὰς εὑγενεστέρας ἐνδείας καὶ πορίζει τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ δὲ φιλοσοφική ζήτησις χωρεῖ περιτέρῳ τῆς θρησκείας καὶ καταλήγει εἰς τελειοτέραν τῆς ἀληθείας γνῶσιν². Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ θρησκεία εἶναι βάσις τῆς ὑψηλοτέρας γνώσεως καὶ προπαρασκευὴ τῆς φιλοσοφίας, ἐπάναγκες νὰ μένῃ ἀπόστρητος. Οἱ πρὸς τὴν θρησκείαν πολεμίως ἔχοντες οὐδεμιᾶς πρέπει νὰ τυγχάνωσι συγγνώμης ἀλλὰ νὰ τιμωρῶνται διὰ θιανάτου. Όνδροι φιλόσοφοι προσήκει νὰ περιφρονῶσι τὴν θρησκείαν ἐνθυμούμενοι διτὶ ἡ φιλοσοφία περιορίζεται ἐν τοῖς ὅλιγοις καὶ δὲν κατέρχεται οὐδὲ πρέπει νὰ κατέρχηται εἰς τοὺς πολλούς, οἵς θὰ ἦτο δηλογητήριον³. Ἐν τῇ βαθμολογικῇ σειρᾷ τὴν μὲν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ φιλοσοφία ὡς παρέχουσα τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν τὴν δὲ δευτέρην ἡ θεολογία πορίζουσα ἀποδεῖξεις πιθανὰς τὴν δὲ τρίτην ἡ θρησκεία καὶ πίστις ὑπηρετοῦσα τοῖς πολλοῖς. Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς οὖτοι βαθμοὶ ἐκπροσωποῦνται μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν⁴.

3. Μεταφυσική. Ὁ Ἀβερρόης δορίζει κατὰ πρῶτον τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας καὶ τῶν συμβεβηκότων. Οὖσία μὲν εἶναι τὸ καὶ⁵ ἔσωτὸν ὑπάρχον καὶ οὐδενὸς συμβεβηκότος προσδεόμενον πρὸς ὕπαρξιν· συμβεβηκότα δὲ εἶναι τὰ διὰ τῆς οὐσίας ὑφεστῶσα καὶ ἐκεῖνα προϋποθέτοντα⁶. Εἰς τὰ συμβεβηκότα ἀνήκουσι καὶ αἱ ἐννέα κατηγορίαι, ἣτοι ποσόν, ποιόν, πρός τι, πού, ποτέ, κεῖσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν. Εἰ καὶ αἱ κατηγορίαι ὑπάρχουσι πᾶσαι ὁσαντικές ἐκτὸς τῆς οὐσίας, ὅμως κρατεῖ ἐν τῇ πρὸς αὐτὴν σχέσει ποιά τις τάξις, καὶ⁷ ὅσον αἱ μὲν προϋποθέτουσι τὰς δὲ καὶ ἔτεραι ὑπάρχουσιν αἰτία ἄλλων⁸. Ἐπὶ τῆς οὐσίας δὲ πρέπει νὰ γίνηται διάκρισις μεταξὺ αἰσθητῆς καὶ ὑπὲρ αἰσθη-

¹ Διακρίνει δὲ Ἀβερρόης διττὴν τοῦ Κορανίου ἐξήγησιν, τὴν κατὰ λέξιν εἰς τοὺς πολλοὺς πρωτοισμένην, καὶ τὴν ἄλληγορικὴν χάριν τῶν λογίων γινομένην. Νομίζει δὲ διττὴν τοῦ Κορανίου ηγεμονίαν τῆς θρησκείας, ηγεμονίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας.

² Renan, Averroès et l'Averroïsme, σ. 131 ἔξ.

³ Averroes, Destr. dest. 6, dis. 6..

⁴ Ἡ περὶ ἡς δὲ λόγος διδασκαλία παρανοηθεῖσα ἔδωκε λαβὴν εἰς τὴν λεγομένην θεωρίαν τῆς διττῆς ἀληθείας, ἵστι μεγάλην χρῆσιν ἐποιοῦντο οἱ Αρινοὶ ἀβερρούκοι. Ἀλλ' δὲ Ἀβερρόης αὐτὸς πόρρω ἀπέχει τοιαύτας δοξασίας.

⁵ Epitom. metaph. tract 2, 33.

⁶ Αὐτ. 2, 36 ἔξ.

σιν. Ἡ αἰσθητὴ δὲ σωματικὴ οὐσία σύγκειται ἐξ ὥλης καὶ εἴδους· τὸ εἶδος δὲν ἔμποιεῖται θύραθεν εἰς τὴν ὥλην ἀλλ’ ἐνυπάρχει δυνάμει ἢ ἐν σπέρματι μεταβαίνει δὲ ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ἀνωτέρων εἰδῶν καὶ ἐπὶ τέλους τοῦ θεοῦ.

Τὸ εἶδος τῶν σωματικῶν φύσιῶν ἀπαιτεῖ ἐνεργοῦντα αἴτιον. Ὅπως τὸ καλλιτέχνημα προϋποθέτει ποιητικὸν αἴτιον, οὗτοι καὶ τὰ φυσικὰ ὅντα χρήζουσι ποιητικοῦ ἢ κινοῦντος αἴτιου. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα κίνησις καὶ ἐνέργεια ἔχει τέλος καὶ σκοπόν, εἰς διν κατατένει, ἐπίγνωσκες γὰρ προστεθῆ καὶ τὸ τελικὸν αἴτιον. Λότος δὲ τοῦτο τὸ τελικὸν αἴτιον εἶναι τὸ πρώτον καὶ σκονδιαύτατον, τὸ αἴτιον τῶν αἰτίων, διότι μάντα τὰ λοιπὰ αἴτια ὑπάρχουσι μόνον ἕνεκα αὐτοῦ. Ήλατοῦ μὲν αἰσθητὴ οὐσία ἔχει τεσσαρα αἴτια, τὰ δὲ τὴν ὥλην καὶ τὸ εἶδος, τὸ ποιοῦν ἢ κινοῦν αἴτιον καὶ τὸ τελικὸν αἴτιον¹. Ἐκαστον τῶν αἰτίων τούτων δὲν δύναται γὰρ χωρῆ ἐπ’ ἀπειρον. Ἐν τῇ γενέσει τοῦ ἐτέρου μὲν ἄλλου παρατηρεῖται διτι τὸ δὲ ἐξ οὗ προῆλθεν ἢ γένεσις ἔχει τὴν δύναμιν γὰρ προσλάβητε εἶδος καὶ δὲν κτᾶται ἀνώτερον, ἀντὶ λαβῆς κατότερον εἶδος. Ἐνταῦθα τὸ κατότερον ἔχει πρὸς τὸ ἀνώτερον ὡς ἡ ὥλη πρὸς τὸ εἶδος· ἀναγωγὴ δημιουργίας τῆς ὥλης εἰς ἐτέραν ὥλην δὲν δύναται γὰρ προέλθει εἰς τὸ ἀπειρον ἀλλ’ ἀνάγκη γὰρ ὑποτεθῆ πρώτη ὥλη, οἵτις ἐνυπάρχει βάσις πάσης οὐσίας καὶ ἐνεργείας μὲν εἶναι μηδὲν δυνάμει δὲ μάντα. Η πρώτη ὥλη εἶναι καὶ διανοτὴν ἔχει παντὸς εἴδους καὶ ἔχει τὴν δύναμιν γὰρ λάβῃ πάντα τὰ εἶδη. Τὸ αὐτὸς δὲ ισχύει καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν αἰτίων. Ὁ δηλαδὴ τρόπον πρέπει γὰρ ὑπάρχει πρώτη ὥλη, οὗτοις ἀνάγκη γὰρ ὑπάρχει ἐσχατος πάσης κινήσεως σκοπός. Καὶ ὑπὸ τούτων ἡ κίνησις δὲν νοεῖται ἀνεν τελικοῦ σκοποῦ, οὗτοι δὲν νοεῖται ἀνεν πρώτου καὶ ἀρχεγόνου εἴδους, εἰς δὲ πᾶσαι αἱ κινήσεις τείνουσι. Τέλος δὲ καὶ τὰ κινοῦντα αἴτια ὁφείλουσι γὰρ καταλήγωσιν εἰς ἐν πρῶτον κιγοῦν αἴτιον, διότε καὶ διανοτὸς δὲν κινεῖται ἀλλ’ εἶναι πάσης κινήσεως ἀφορμή. Λοιπὸν ἔκαστον τῶν τεσσαρῶν αἰτίων δὲν ἐπιτρέπεται τὴν ἐπ’ ἀπειρον πρόσοδον ἀλλὰ καταλήγει εἰς πρώτην τινὰ ἀρχήν². Ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων θεωριῶν προσθυμεῖται δὲ φιλόσοφος γὰρ ἀποδεῖξῃ τὴν ὑπαρξίαν τοῦ θεοῦ.

4. Θεολογία. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρχειας θεοῦ παρατηρεῖ διτι τὸ κινούμενον προϋποθέτει κινοῦσαν ἀρχὴν καὶ κινεῖται, καὶ διαδί-

¹ Αὐτ. tr. 3, 83.

² Εριτ. met. tr. 8,107 εἰς 8,109 εἰς.

ἔχει τὴν δύναμιν τῆς κινήσεως· ἡ κινοῦσα δὲ αἰτία ᔁχει τὴν κίνησιν ἐν ἐνέργειᾳ. Καὶ ὁ κόσμος ως κινούμενος ᔁχει ἐξ ἀνάγκης κινοῦσαν ἀρχήν· αὕτη ἐὰν ἦτο δὲ μὲν κινουμένη δὲ δὲ κινοῦσα, δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀκροτάτη τῆς κινήσεως αἰτία ἀλλ᾽ ἐπρεπε νὰ ὑπῆρχεν ἔτερόν τι ἀνώτερον κινοῦν ἔκείνην. Ἱναὶ μὴ χωρῶμεν ἐπ' ἄπειρον ζητοῦντες ἕκαστου κινοῦντος ἀνώτερον κινοῦν, ὅφείλομεν νὰ ἔλθωμεν εἰς πρῶτον κινοῦν, ὅπερ ἀναγκαῖος καὶ διὰ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως κινεῖ χωρὶς νὰ κινηται αὐτὸν ὑφενὸς. Τοῦτο δὴ τὸ πρῶτον κινοῦν εἶναι δὲ θεός¹. Ὁπότε δὲ ὑπάρχει πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον, ἐπειταὶ δὲ τοῦτο τε καὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ εἶναι ἀΐδια. Αὐτὸν μὲν εἶναι ἀΐδιον, διότι ἀλλος θὰ ἴηγετο ὅπερ ἀλλοιος ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ οὕτο δὲν θὰ ἦτο τὸ πρῶτον κινοῦν. Η δὲ κίνησις αὐτοῦ εἶναι ἀΐδιος, διότι τὸ πρῶτον κινοῦν κινεῖ ἀναγκαῖος ἔνεκα τῆς ἑαυτοῦ φύσεως· ὅστε ἡ τούτου κίνησις οὐδεμίαν ᔁχει ἀρχὴν ἀλλ᾽ εἶναι, ὃς καὶ τὸ πρῶτον κινοῦν, ἀΐδιος². Ἀλλὰ προσέτι καὶ ἀϋλον εἶναι τὸ πρῶτον κινοῦν. Διότι, ἐὰν ὑπῆρχεν ὃς ἔνυλον καὶ συνίστατο ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, θὰ ἦτο ποσὸν καὶ διὰ τοῦτο πεπερασμένον μετὰ πεπερασμένης δυνάμεως καὶ πεπερασμένης κινήσεως· ὅπερ ἀτοπον, διότι ἡ κίνησις αὐτοῦ εἶναι, ὃς εἴρηται, ἀπειρος. Τὸ πρῶτον κινοῦν εἶναι καθαρὸν εἶδος καὶ διὰ τοῦτο καθαρὰ ἐνέργεια, καθαρὰ νόησις. Ο θεὸς δὲ τὸ πρῶτον κινοῦν εἶναι εἰς· εἶναι ἀπλοῦς καὶ ἀμέριστος, ἀμοιρος πάσης φυσικῆς συνθέσεως, διότι εἶναι ἀσώματος, ξένος δὲ πάσης μεταφυσικῆς συνθέσεως, διότι εἶναι ἡ πρώτη πάντων ἀρχή. Δὲν δύνανται ἀριν νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτῷ ἰδιότητες ἡ κατηγορήματα διαδρομα τῆς θείας οὐσίας· πᾶν δὲ τι ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ, εἶναι ἀπολύτως ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἡ μία καὶ ἀπλῇ θεία οὐσία³. Η ἐξ ἔκείνου δὲ κίνησις ᔁχει σκοπὸν αὐτὸν τοῦτον τὸν θεόν, ὃστις οὐδὲν ἐκ τῆς κινήσεως κερδαίνει ὥν ἀπροσδεής. Ο θεός ᔁχει πρὸς τὴν κίνησιν, ὃς δὲ διδάσκαλος πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ δὲ νομοθέτης πρὸς τοὺς ὑπηκόους. Οπως δὲ σιφὸς σκοπεῖ νὰ μεταδῶσῃ τοὺς μαθηταῖς σιφίαν καὶ δὲ νομοθέτης νὰ καταστίσῃ τοὺς ἀνθρώπους χρηστοὺς ἀνευ ἵδιου κέρδους, οὕτω καὶ δὲ θεός κινεῖ πάντα οὐδὲν ἐκτῷ σκοπῶν ὀφελος. Πάντα ἀριν τὰ ἐν τῷ κάσμῳ ἀνάγονται εἰς μίαν πρώτην αἰτίαν, ἣτις εἶναι μία καὶ δὲ ἔσχατος σκοπὸς καὶ τὸ καθαρότατον εἶδος, τουτέστιν δὲ θεός⁴. Οὗτος εἶναι ἡ τελειοτάτη καὶ

¹ Λότ. tr. 4, 114. tr. 3, 86 ἔξ.

² Λότ. tr. 4, 115.

³ Λότ. tr. 4, 116. Dest. destr. dis 5, dub. 3.

⁴ Λότ. tr. 3, 112.

καθαρωτάτη νόησις καὶ ἐπομένως γοεῖ καὶ γινώσκει ἔμενον ὡς ὅντως ὑπάρχει· τὰ δὲ ἄλλα γινώσκει οὐχὶ ὡς ἔχουσι καὶ ἔσαντά (τότε θὰ ἔξηρται ἐξ αὐτῶν) ἄλλὰ κατὰ τρόπον τελειότερον. Ὁ θεὸς δηλαδὴ γινώσκει τὰ κατώτερα ὅντα οὔτε ἐν τῇ μερικῇ αὐτῶν οὔτε ἐν τῇ γενικῇ ὑπάρχει ἀλλ᾽ ἐν τῇ ἔντελῃ ἀμερίστῳ οὐσίᾳ· γινώσκει ταῦτα ἐν ἑαυτῷ, καθ' ὃ σον ὑπάρχει ἢ αἰτία πάντων¹. Ὡσαύτως καὶ ἡ πρόνοια αὐτοῦ δὲν ἀπιφέρεται εἰς τὰ καὶ ἔκαστον ἀλλ᾽ εἰς τὴν καθόλου τοῦ κόσμου πορείαν². Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ νοήσει ἔγκειται ἢ εὑδαιμονία, διὸ τελειοτάτην ἔχει καὶ καθαρωτάτην νόησιν εἶναι εὑδαιμονέστατος³.

5. Θεὸς καὶ ιδαμος. Εἴλην τῶν τριῶν ἀρχῶν, πρὸς ἀς συμπίπτει διὸ θεός, ὑπάρχει καὶ ἡ πρώτη ὕλη, οἵτις καὶ ἔσαντὴν εἶναι μὲν ἀνευείδους ἀλλ᾽ ἐνέχει τὴν δύναμιν τοῦ γὰρ λάβη πάντα τὰ εἶδη. Ὅπως δὲ ἡ ὕλη εἰς ἔκαστον ὅγει εἶναι ἢ δύναμις αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ πρώτη ὕλη εἶναι πρὸς τὸν κόσμον ἡ τούτου δύναμις. Ὁθεν ἡ πρώτη ὕλη εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος τοῦ κόσμου· διὸ κόσμος δὲν ἔδύνατο γὰρ ὑπάρχει ἀνει τῆς πρώτης ὕλης. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰ εἰρημένα πλὴν τῆς δυνάμεως εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς τὴν ὑπάρχειν ἢ ἐνέργεια ἢ ἡ ποιοῦσα αἰτία, ἔπειτα δτι εἶναι πρὸς τὸν κόσμον ἀναγκαῖα πλὴν τῆς πρώτης ὕλης καὶ ἡ πρώτη ποιοῦσα αἰτία, διὸ θεός. Λύο ἀλλα ὑπάρχουσι ἀναγκαῖαι τοῦ κόσμου ἀρχαί, διὸ θεός καὶ ἡ πρώτη ὕλη. Αἱ ἀρχαὶ αὗται εἶναι χωρὶς ἀπ' ἄλληλαν· ἡ ὕλη εἶναι ἀΐδιος ἔκτὸς τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ τὸν θεόν, δὲ θεὸς πάλιν ὑπάρχει ἀΐδιος ἔκτὸς τῆς ὕλης καὶ παρὰ τὴν ὕλην. Οὐδετέραι τούτων ἔργηται ἐκ τῆς ἐτέρας. Οὐδέποτε δομως ὑπῆρχεν ἢ πρώτη ὕλη ἀνευ είδους, διότι τὸ εἶδος εἶναι διαπαραίτητος ὅρος τῆς τῶν ὅντων ὑπάρχειν. Ἡ πρώτη ὕλη ὑπάρχει ἀΐδιος ἔχουσα ἀΐδιως τὸ εἶδος, τοιτέστι τὸ ἐν αὐτῇ δυνάμει ὃν προηλθεν εἰς ἐνέργειαν ἀΐδιως. Ἀγτίκειται δὲ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς πρώτης ὕλης ἡ ὑπόθεσις δτι αὕτη τὸ κατὰ τὸ πρῶτον ὑπάρχει ἀΐδιως ὡς πρώτη ὕλη καὶ εἴται ἐν χρόνῳ ἔλαβεν εἶδος. Ἡ πρώτη λοιπὸν ὕλη ἔχει τὸ εἶδος οὕτως ἀΐδιως, ὡς εἶναι καὶ αὕτη ἀΐδιος⁴.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ἡ τοῦ κόσμου ἀΐδιότης. Ὁ κόσμος δηλαδὴ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ εἶδος λαβοῦσα πρώτη ὕλη· ἐπειδὴ δομως

¹ Αὐτ. tr. 4, 184. 187 εξ.

² Αὐτ. tr. 4, 152 εξ. 155 εξ.

³ Tr. 4, 188 εξ.

⁴ Αὐτ. tr. 3, 81. tr. 4, 114.

ἡ πρώτη ὥλη ὄνδεποτε ἦτο ἀνευ εἴδους ἀλλ' ἀϊδίως ἔχει αὐτό, εὔδηλον δτὶ καὶ ὁ κόσμος εἶναι ἀΐδιος. Ὅπως ἡ πρώτη ὥλη καὶ τὸ πρῶτον εἶδος οὕτω καὶ ὁ κόσμος εἶναι ἀνώλευθρος, ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος· ὑπάρχει ἀΐδιος παρὰ τὸν θεὸν καὶ ἔκτὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου οὐχὶ ὡς δημιουργὸς ἀλλ' ἀπλῶς ὡς τὸ κινοῦν. Ὅπως ὁ κόσμος δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἀνευ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ ὁ θεὸς δὲν δύναται γὰρ γνηθῆναι νὰ κινοῦνται διότι ὁ θεὸς εἶναι τὸ κινοῦν ἐνεκα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κινοῦν δὲ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀνευ τοῦ κινούμενου, ἀνευ τοῦ κόσμου. Θεὸς καὶ κόσμος συμπληροῦσιν ἄλλημα¹; τὸ ἔτερον ἀνευ τοῦ ἄλλου δὲν θὰ ἦτο ὅτι εἶναι². Εἶναι δ' ὁ κόσμος εἰς, καθ' ὃσον πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ἀποτελοῦσιν ἐν ἀπηρτισμένον καὶ διατεταγμένον δλον· ὡς δλον θεωρούμενος εἶναι ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος διατηρῶν ἀεὶ τὸ οἰκεῖον εἶδος καὶ τὴν μορφήν³.

6. Τὸ κοσμικὸν σύστημα. Ὁ οὐρανὸς κυκλικὴν περὶ τὴν γῆν κινούμενος κίνησιν ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν σφαιρῶν, ὡν ἐκάστη ἔχει ὡς εἶδος τὴν καθαρὰν νόησιν καὶ κινεῖται ὑπ' αὐτῆς⁴. Ἐκάστη κινοῦσα νόησις ἔχει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον σφαιρὰν οὐ μόνον ὡς κινοῦσα αὐτία ἀλλὰ καὶ ὡς σκοπὸς αὐτῆς⁵. Οὗτος ἔχομεν πρὸς τὴν σειρὰν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ἀντίστοιχον σειρὰν χωριστῶν ὑποστάσεων, καθαρῶν νῶν, ὡν δὲ ἀριθμὸς εἶναι δυος δ τῶν οὐρανίων κύκλων. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς σειρᾶς ταύτης ἴσταται τὸ πρῶτον κινοῦν, φέρεται ἡ ἀλυσίς τῶν νῶν μέχρι τοῦ νοῦ τοῦ κινούντος τὸν τῆς σελήνης κύκλον· δ τὴν σελήνην κινῶν νοῦς δὲν εἶναι δ τελευταῖος ἀλλ' ἀκολουθεῖ δ ποιητικὸς νοῦς δ τὴν σειρὰν τῶν καθαρῶν νῶν ἀποτελματίζον⁶. Ἐκ τῆς κανονικῆς δὲ τῶν οὐρανίων σωμάτων κινήσεως ἥρτηται ἡ κανονικὴ πο-

¹ Εἰρήσθω δτὶ αἱ ἐκιφράσεις *natura naturans* καὶ *natura naturata*, αἵτινες κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἰσήχθησαν καὶ ὑστερὸν παρὰ τῷ Σπινόζᾳ ἀπαντῶσι, κατάγονται ἐκ τῶν λατινικῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ Ἀβερρόου.

² Dest. destr. disp. 1.

³ Epit. met. tr. 11, 123. 132. Dest. dest. disp. 3. dub. 12.

⁴ Ἡ τῶν οὐρανίων σφαιρῶν κίνησις δὲν εἶναι φυσικὴ τις κίνησις ἀλλὰ τοιαύτη, οἷαν ποιεῖ ἡ γνῶσις καὶ ὁ ἔρως. Ἐνθ. ἀνωτ. tr. 4. 126 ἔξ.

⁵ Αὐτ. tr. 4, 128.

⁶ Ἔκαστος νοῦς νοεῖ καὶ γινώσκει ἀμέσως τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, ὥστε γινώσκον καὶ γινωσκόμενον συμπίκτουσιν εἰς ταῦτόν ἡ οὐσία τοῦ νοῦ εἶναι ἡ γνῶσις αὐτοῦ καὶ ἡ γνῶσις πάλιν αὐτοῦ εἶναι ἡ οὐσία. Ἐπειτα δὲ γινώσκει δ νοῦς τὸν ὑπέρτερον ἑαυτοῦ νοῦν καὶ τέλος τὸν θεόν, ἐάν μέλλῃ γὰρ εἶναι ἡ γνῶσις ἐκείνου τελεία. Dest. destr. disp. 3. dub. 13. Epit. met. tr. 4, 133.

ρεῖα τῆς ὑπὸ τὴν σελήνην φύσεως. Ἐκ τῆς πινίσσεως φέρεται εἰπεῖν τοῦ ήλιου προκύπτει ἡ ἐναλλαγὴ θμέρας καὶ νυκτὸς, ἡ διαδοχὴ τῶν ἔνιαυτῶν, ἡ αὔξησις τῶν φυτῶν καὶ ἡ γένεσις τῶν ζόφων. Καὶ ὅλος εἴπειν παντὸς ἀγαθοῦ τῶν ὑπὸ τὴν σελήνην ὄντων αὐτὰς ὑπάρχει ἡ εὐάρμοστος τῶν οὐρανίων σωμάτων κίνησις, τοῦναντίον δὲ τὰ πακά, ἐφ' ὃσον εἶναι φυσικὴ καὶ θεατικὴ, προκατατοπεύει τὴς θλῆς¹. Πρὸς τὴν περὶ τοῦ κοσμικοῦ σωτήματος διδασκαλίαν διύλογος εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φυσῆς καὶ γνώσεως θεωρία.

7. Ψυχολογία καὶ γνωστολογία Ὁ ἀνθρωπός εἶναι τὸ διάμεσον μεταξὺ τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῶν φυσικῶν ὄντων, μεταξὺ τοῦ ἀΐδιου καὶ φθαρτοῦ, περικλείετο ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ τὸ ἀΐδιον καὶ φθαρτόν. Ἡ φυσὴ εἶναι τὸ ἔδος ἢ ἡ πρώτη ἐνεργεία τῶν οὐρανίων τοῖς εἴδοσι δὲ οὗτα ἡ φυσὴ δὲν τίθεται ὥστε τοῦ γεννήσατος εἰς τὴν θλήναν μόνον ἀντιφοιτεῖ διὰ τῆς γεννήσεως ἐκ τῆς διαίρεσης εἰς τὴν ἐνέργειαν². Ἡ φυσὴ ὑφίσταται τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ, διότις δὲν παρατεται, καθὰ ἡ αἰσθητικὴ πρὸς τὰ σωματικά ὄντα. Λιακόγνεια δὲν δύναται εἰς παθητικὸν καὶ ποιητικόν. Ὁ παθητικὸς ἡ δυνάμεις ἡ θλητική νοῦς δὲν κέκτηται τὴν δύναμιν τῆς περιοχῆς φυσῆς οὐδὲ ἔχει ταύτην ὡς φρορέα ἀλλὰ τοῦναντίον εἶναι ὥστε τῆς περιοχῆς φυσῆς (τῆς φυσῆς τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου) πεχωφορισμένη καὶ διάφοροις ἀρχήσι δὲν εἶναι λοιπὸν περικός ἀλλὰ γενικὸς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις εἰς. Πρετικὸς ἀν καὶ εἰς καὶ παθητικὸς νοῦς εἶναι ἀγέννητος καὶ ἀνόλεθρος, κατὰ πάντα λόγον ἀΐδιος. Εἶναι ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις πατέρων οὐσίαις εἰς, καθὰ καὶ τὸ φῶς ἐκτείνεται εἰς πάντα τὰ σώματα χροής νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἔαυτοῦ ἔνότητα· μόνον δὲ κατὰ τοῦτο προστίθεται ὡς περικός, ἵνα καίπερ παραμένων εἰς δύμας ἀπακλύτεαι παρὰ πολλοῖς ἀνθρώποις εἰς οὓς μεταδίδεται³. Τὸ περὶ τοῦ παθητικοῦ νοῦ λεγόμενον λογία πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ καὶ οὗτος εἶναι ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἀΐδιος καὶ ἀναλλοίωτος, ἀποτελματίζων, ὡς εἰδοποιού, τὴν σειρὰν τῶν καθαρῶν γῆγ⁴. "Οὐτε δὲ ἴδιον ἔχει καὶ διάφορον τῶν ζώων δὲ ἀνθρώποις εἶναι τις δύναμις τοῦ θιακογένειν καὶ παραβάλλειν τὰς περιστάσεις. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι δὲ λεγόμενης παθητικὸς νοῦς, διότις εἶναι φθαρτός καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέται πρὸς τὸν γενικὸν

¹ Αὐτ., tr. 4, 152 εξ.

² Εριτ. met. tr. 4, 150, 151. Met. 12.

³ Destr. destr. disp. 1. dub. 8.

⁴ Εριτομ. met. tr. 4, 146.

έκεινον καὶ ἀΐδιον παιθητικὸν νοῦν· ὁ ἕδιος τοῦ ἀνθρώπου, παιθητικὸς νοῦς εἶναι μέρος τῆς κατ' αἴσθησιν γνώστικῆς δυνάμεως καὶ οὐ ἐνέργεια αὐτοῦ συνίπτεται πρὸς τὸν ἔγκεφαλον. Λοιπὸν οὐ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ὡς μερικὴ δὲν ἔχει νοητικὴν δύναμιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν διαφέρει τῆς τῶν ζῴων ψυχῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν βαθμόν. "Ινα δὲ κοήσῃ πρέπει νὰ ἐπικοινωνήσῃ πρὸς τὸν ποιητικὸν νοῦν, οὐ οὐ ἐπίδουσις μετάγει τὰ νοητὰ εἰδη ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν".

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ὁ ἐπίκτητος νοῦς (*Intellectus adeptus*), δοτικεῖς εἶναι παρ' ἐκάστοις διάφορος αὐτὸν φιλόσοφος. Δὲν εἶναι δὲ ὁ ἐπίκτητος νοῦς τὸ μῆψιστον, εἰς οὐδὲν τὸν δύναται ὁ ἀνθρώπος νὰ ἀναζηθῇ, ἀλλὰ χρησιμεύει ὡς ἐπαναβαθμὸς πρὸς τὴν ἄμεσον γνῶσιν τῶν ἀπὸ τῆς ὕλης κεχωρισμένων νῶν. Ἐν τῷ ἀμέσῳ γνώσει ἔγκειται οὐδὲν τὸν ἀνθρώπον εὐδαιμονία. Εἰς τὴν ἀκούτατην δὲ τῆς ἀναπτύξεως βαθμοῦ καὶ ἐπομένως εἰς τὴν μεγίστην εὐδαιμονίαν ἄγει οὐδὲν οὐδὲν τὸν θεωρητικὸν ἐπιστημονικὸν καὶ μάλιστα τῆς φιλοσοφίας¹.

Τὴν μαστικὴν μέθοδον ἀποκρούει ὁ Ἀβερρόης καὶ ἀποφαίνει μόνην τὴν ἐπιστήμην ὡς πρόσθιον τούτον τελειόστερον. Τὴν δὲ βούλησιν θεωρεῖ ὡς οὐχὶ ἀπολύτως ἐλευθέρων ἀλλὰ περιοριζομένην μπὸ τῆς συρροῆς ἔξωτερων περιστάσεων². Ἐντονότερον ἀποκρούει τὴν ἀθηναϊσίαν τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἐκάστοιν δὲν διαφέρει κατὰ τὰ εἰρημένα τῆς ψυχῆς τῶν ζῴων· ἐν πάσις ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὰ ὅργανα τοῦ σώματος, διὸ εἶναι ἔνικος καὶ θυητή. Ἀθανάτος δὲ εἶναι οὐχὶ οὐδὲν μερικὴ ψυχὴ ἀλλὰ ὁ γενικὸς νοῦς ὁ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχων εἰς³.

8. Ἐπέδρασις τοῦ Ἀβερρόου. Ηεραίνοντες τὸν περὶ Ἀβερρόου σύντομον λόγον παρατηροῦμεν ὅτι δὲ ἐπιφανῆς λόγιος ἐπειράθη νὰ ὑγάγῃ εἰς μοριωνίαν τὴν νέαν πλατωνικὴν πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Διὸ τὴν μετ' ὀξύτητος καὶ βαθυνοίας διεξαγωγὴν τοῦ

¹ Η ἐπέδρασις τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ποιεῖ τὴν ἐν ἡμῖν δυνάμει νόησιν ἀναγρέει νόησιν.

² *De anim. beat.* 4, 66.

³ *Munk, Mélang. de philos.* σ. 457 εξ. *Renan*, σ. 125 εξ.

⁴ Ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ νοῦς ἀπορροφᾶται μετὰ θάνατον ὑπὸ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ· καὶ διατελεῖ μὲν ὑπάρχων ἀλλ' εἶναι οὐχὶ προσωπικὴ ὑπόστασις ἀλλὰ μέρος τοῦ κοινοῦ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει καὶ καθολικοῦ νοῦ.

ἔργου ἐκτήσατο ἐν τοῖς συγχρόνοις ἔπειροις εὑδαινήσαντιν οὐ μόνον ἐν Ἰαπωνίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς· καὶ τὸν τὸν μέσον αἰῶνα ἔσχε μεγάλην διατήν ὃς ὁ πρῶτος τῶν Ἀράβων ἀριστοτελικῶν θεωρούμενος. Ηὗνόσιον δὲ τὰς θεωρίας τοῦ Ἀβερροῦ ίδια τὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ τάγματα τῶν Φραγκισκανῶν. Ἀρχομένου ἦδη τοῦ 13^{ου} αἰῶνος τὰ συγχρόνια τοῦ φιλοσόφων ἐγένοντο γνωστὰ καὶ εὔχρηστα ἐν τῇ Αἴγαθῃ διὰ μεταρρυθμού, καὶ ἔξοχὴν δὲ ἀγινόσκοντο ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ¹. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ φιλοσόφημα πάντοι ἐν πολλοῖς καὶ μᾶλιστα ἐν τῇ περὶ φυσῆς θεωρίᾳ διεφόνει πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, ἐπολεμήθη διὸ πολλῶν σχολαστικῶν². Οἷς ἦτον καὶ παρὰ τῶν Ἀράβων ἡτο εὖλογον γὰρ γίνεται κατὰ τούτους ἀντίδρασις διὰ τὴν πολλαπλῆν πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Κορινθίου ἀντίθετον³.

Γ'. ΙΟΥΔΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Εἶσαγωγή.

1. Οἱ Ιουδαῖοι πανταχόσε τῆς γῆς διαπαρέντες διετίζουσιν τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις καὶ τὰς εθνικὰς ιδιότητας καὶ πρωθυμήθησαν νὰ διαφυλάξουσι τῆς φυλῆς τὴν καθαρότηταν. Τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνορθώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ἀνέποτε μᾶλλον ήταν τον ζωηρὸν τρέφοντες διέσωσαν μὲν εὐλαβῶς τὰ ιερὰ αὐτῶν συγχρόνια τὰς

¹ Εἰρήσθω ὅτι καὶ πρότερον ήταν Ἀράβων ἐπιστήμην είχεν ἐπειδόμενοι σποράδην ἐπὶ τοὺς χριστιανοὺς σχολαστικούς. Πλὴν ἄλλων ὁ Λορινίκος Γονδισαλίνος μετέφρασεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν λατινικὴν συγχρόνια τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἔργα Ἀράβων φιλοσόφων προσέτι ἐπεξιήτησεν ἐν ίδιοις μελετήμασι γὰρ ἀγάγη εἰς σύστημα τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἀραβικὴν ἐπιστήμην.

² Ιδίᾳ κατεκρίθησαν τῷ 1270 καὶ 1277 ὀρισμέναι ἀνοράνσεις, οἵας *Quod intellectus omnium hominum est unus et idem numero. Quod mundus est aeternus. Quod anima, quae est forma hominis, secundum quod homo corruptitur corrupto corpore. Quod Deus non cognoscit singularia. Quod liberum arbitrium est potentia passiva, non activa... Quod voluntas hominis ex necessitate vult et eligit.* (*Denifle, Chart. Univ. Paris, 1, 486* εξ.).

³ *Επιθ. E. Renan, *Averroés et l'Averroïsme* (θδ. ἀντ.) — Munk, Ἐντ. ἀνωτ. (σ. 418—458). — Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber*, 1900. — A. Farah, *Averroes und Philosophie*, 1903. — Überweg-Geyer, 722 εξ.